

შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

სჯანი

Sjani

ყოველწლიური ლიტერატურულ-თეორიული ჟურნალი

Annual Scientific Journal of Literary Theory

№7, 2006 წელი

#16

ივანე ამირხანაშვილი

აგიოგრაფია და ისტორიის კომპოზიცია

რა არის აგიოგრაფია - ისტორია თუ ლიტერატურა?

ძველი შეკითხვა, რომელიც იმდენად პასუხს არ მოითხოვს, რამდენადაც აქცენტის მარტივ შებრუნებას შემდეგი პოზიციით: რა არის ისტორია?

ივანე ჯავახიშვილი წმინდანთა ცხოვრებებსა და მარტვილობებს საისტორიო მწერლობის ორგანულ ნაწილად მიიჩნევდა, რითაც აგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობით სანდოობას აღიარებდა; იგი იმასაც დასძენდა, რომ ქართული სამოქალაქო საისტორიო დარგი საეკლესიო მწერლობისგან განვითარდა (ჯავახიშვილი 1945: 13). თუმცა, თუ აგიოგრაფია ისტორიოგრაფიის ნაწილია, მაშინ როგორ ხდება, რომ ისტორიოგრაფია ვითარდება აგიოგრაფიის წიაღში, ანუ, როგორ იტევს ნაწილი მთელს? დამაფიქრებელი კითხვაა, რომელიც თავისთავად მოითხოვს ზემოთ დასმული შეკითხვის გამეორებას: რა არის ისტორია?

ისტორია არსებობს იმდენად, რამდენადაც არსებობს წერილობითი ძეგლი, დაწერილი სიტყვა, იგივე - ტექსტი, თუმცა შეიძლება ყველაფერი იმის აღნიშვნით დავიწყოთ, რომ ადამიანი ისტორიული არსებაა, ადამიანის სული კი არის ის ადგილი, სადაც ისტორია ახორციელებს თავის თავს.

ადამიანი თავისი დროის, თავისი „სიცოცხლის ისტორიის“ განმავლობაში ჩართულია იმ პროცესებში, რომლებიც ქმნიან მის თანამედროვე ისტორიას, მაგრამ ყოველივე ეს ისტორიად იქცევა მაშინ, როცა იგი ტოვებს თავის დრო-სივრცეს და მის ნაცვლად მოდის სხვა თაობა და სხვა დრო-სივრცე, რომელსაც, თავისი შესაძლებლობების მიხედვით, მეტაფიზიკურ პლანში გადააქვს წინამორბედი თაობის პრაქტიკული ყოფიერება და მისი გათვალისწინებით ფასეულობათა ახალ წყებას აყალიბებს.

ფასეულობა, როგორც ტრადიცია, ტექსტის სახით ფორმდება, ოღონდ ისე, რომ ტექსტის შინაარსი არ ემთხვევა ყოფიერების შინაარსს - არც მოცულობით და არც სტრუქტურით. ყოფიერება არასოდეს არ არის ისეთი, როგორსაც წიგნში ვხედავთ. ბასილი ზარზმელი იტყვის: წიგნი არის „სიტყვისმიერი გამოხატვა ვრცელისა ცხორებისა“-ო. ცხოვრება სხვაგვარად განსაზღვრავს თავისი ლიტერატურული თვითდადგენის წესს, ტრანსფორმირებულად, სხვაგვარი მოდიფიკაციით გადადის წიგნში.

ცხოვრება წიგნში უარყოფს თავის თავს იმისათვის, რომ გადარჩეს, რომ იყოს ისეთი, როგორც მისთვის არის მისაღები (დერიდა 2000: 122). თვითუარყოფის მომენტში ყოფიერება თავის პირობებს უყენებს ავტორს, ავტორი კი, პირიქით, ცხოვრების წინაშე აყენებს მოთხოვნებს. ამ წინააღმდეგობას არეგულირებს სიტყვა როგორც გამოსახვის საშუალება. ჩნდება სტილი - ცხოვრების ლიტერატურული მიზანსცენა. თხრობის წერილობითი ფორმა მეისტორიეს საშუალებას აძლევს დააკანონოს თავისი შემოქმედებითი პრეტენზიები.

ხატოვანება თხრობის შინაგანი თვისებაა. არ არსებობს ისტორია ტროპოლოგიისა და რიტორიკული ფორმების გარეშე. „ეფექტების თეორიის“ მიხედვით, საისტორიო თხრობის ძალა მხატვრული საშუალებების გამოყენებაში ვლინდება (რიკიორი 2004: 329).

ისტორიის ინტერტექსტუალური ფაქტურა, ანუ ენობრივ-ლიტერატურული ნაკადი უდავო ფაქტია, მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ აქ ლაპარაკია ზედაპირზე და არა სიღრმეებზე, სადაც განსხვავება ლიტერატურასთან მიმართებაში წესია,

#17

მსგავსება კი - გამონაკლისი. არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მხატვრული ტექსტი ქმნადობის შედეგია, როგორც ენობრივი, ისე სახეობრივი თვალსაზრისით. იგი ქმნის სამყაროს, რომელშიც ჩადებულია „არაპროგნოზირებადი თვითგანვითარების მექანიზმები“ (ლოტმანი 2000: 354). ისტორია კი, ვალდებულია აღწეროს ზუსტად ის, ან მიუახლოვდეს იმას, რაც სინამდვილეში იყო და შეძლებისდაგვარად თავიდან აიცილოს ჟანრისთვის შეუთავსებელი „თვითგანვითარების მექანიზმები“, ანუ მხატვრული გამონაგონი.

ლიტერატურული აზროვნება იწყება მოვლენის ფენომენოლოგიურ სიღრმეში, სადაც მწერალი თვითონ ირჩევს, საით წავიდეს - მომხდარი ამბის ობიექტური მთლიანობისკენ, თუ სუბიექტური ნაწილისკენ. მემატანისთვის ფაქტი არის დასრულებული დრო, სრული ნამყოფი, მწერლისთვის კი - დაუსრულებელი აწმყო.

როგორც ისტორია არ არის მარტო ქრონიკა და ფაქტების გროვა, ისე ლიტერატურა არ არის მარტო სიუჟეტი და მეტაფორები. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ შინაგანად რა იდეას ატარებს ჟანრი, რა ინტენცია, რა ჩანაფიქრი დევს მის თვითგანვითარებაში, რადგან, როგორც ცნობილია, სულ სხვაა ისტორიის იდეა და სულ სხვა - ლიტერატურისა.

აგიოგრაფიასა და ისტორიას შორის არსებობს მსგავსება, ორივე ასახავს წარსულს და ორივე განკუთვნილია შემდგომი დროისთვის, რომელშიც აწმყო და მომავალი ერთ კულტურულ სივრცედ მოიაზრება.

ისტორიოგრაფიის მიზანია მოვლენების თანმიმდევრობით შეცნობა, ფაქტების დიალექტიკური ანალიზი; აგიოგრაფია ინტერესდება მოვლენათა ურთიერთქმედების შედეგით. ფერწერის ენაზე რომ ვთქვათ, მეისტორიეს აინტერესებს პერსპექტივა, აგიოგრაფოსს - ფონი; ისტორიკოსი გვიხსნის, აგიოგრაფოსი მოგვითხრობს; სხვა არის ისტორიის ფაქტი, სხვა - აგიოგრაფიის ფაქტი. შესაბამისად, ისტორიკოსის მხერა სისტემურია, იგი მთლიანობაში, მოვლენათა ურთიერთკავშირში აღიქვამს ფაქტებს, აგიოგრაფოსი მთლიანობიდან იღებს ცალკეულს და აქედან ქმნის თავის ნარატივს, თავის თხრობას.

მეისტორიე თვითონ შედის მოვლენებში, დამოუკიდებლად აკვირდება და სწავლობს ფაქტებს, აგიოგრაფოსი კი, თავისი გმირის მეშვეობით ეცნობა ფაქტებს, მოვლენათა სიღრმეებში გმირს მიჰყვება, როგორც დანტე ვერგილიუსს.

მისაღებია პოლ ვენის მარტივი და ზუსტი ფორმულირება - „ისტორია მოგვითხრობს იმას, რაც მოხდა, უბრალოდ, მოგვითხრობს იმიტომ, რომ მოხდა... ისტორია არ არის აგიოგრაფიული, დამოძღვრითი“ (პოლ ვენი 2003: 67). ისტორია აგიოგრაფიის ანტითეზაა თუნდაც იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ისტორიის ფუნქცია არის აღნუსხვა, აგიოგრაფიისა კი - პანეგირიკი, ხოტბა; აგიოგრაფიის მიზანი არ არის ისტორიული მოვლენის ინტერპრეტაცია. მართალია, აქ, გარკვეულ ეპიზოდებში, შეიძლება მოვლენა ახდენდეს თვითინტერპრეტაციას, მაგრამ ეს არ ცვლის საგნის არსს, მკითხველში არ იცვლება აღქმის ტიპი.

აგიოგრაფიული თხზულების ავტორი დიახავს ხედავს მოვლენას, როგორც ისტორიული პროცესის ნაწილს, მაგრამ საკითხავია, რა არის მისთვის ისტორიული პროცესი? - საზოგადოება, პოლიტიკა, კულტურა თუ იდეოლოგია? როგორ გარდაისახება მოვლენა მწერლის წარმოსახვაში, უდრის თუ არა მოვლენა თავის თავს იქ, სადაც წარმოსახვა იწყებს მოქმედებას?

აგიოგრაფიული მოვლენა არ იბადება იქ, იმ მომენტში, როცა იწერება, როცა ტექსტად გარდაიქმნება, როცა შედის სიუჟეტურ მოქმედებაში. მას წარმოშობის

#18

ხანგრძლივი გზა აქვს და წარმოშობამდეც არსებობს, როგორც იდეოლოგიური ყოფიერება. მისთვის დრო და სივრცე წინასწარვეა გამზადებული ჟანრის კანონებში. ყოველი კერძო მოვლენა კანონის პირველსაწყისში ერთიანდება.

პირველსაწყისი ანუ არქეტიპი არის ის „ჯიუტი“ საძირე, რომელზედაც რა ისტორიული ფაქტიც უნდა დაამყნო, მაინც ერთგვაროვან ნაყოფს მიიღებ. ამის თვალსაჩინო მაგალითია XVIII საუკუნის მოღვაწის, დავით გარეჯის კულტურული კერის ცნობილი წარმომადგენლის ბესარიონ ორბელიშვილის „არჩილ მეფის მარტვილობა“, რომელიც ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებათა კომპილაციას წარმოადგენს. ბესარიონ ორბელიშვილი ყველანაირად ცდილობს, ისტორიული მასალა აგიოგრაფიული ლიტერატურის კუთვნილებად აქციოს. იგი მეტაფრასტიკის ხერხებით ავრცობს წინამორბედ ტექსტებს, ემოციურად მუხტავს სიტყვას და ფრაზას, ერთი სიტყვით, აგიოგრაფიული ფაქტურით აფორმებს თხრობას. მას არ სურს, იყოს ნოვატორი, მისი მიზანია შეუერთდეს ისტორიულ-კულტურულ ტრადიციას, რომელიც, როგორც პროცესი, ოთხასი წლით ადრე, XIII საუკუნეში შეჩერდა.

ორბელიშვილი კი არ აწესრიგებს აგიოგრაფიულ კანონს, არამედ აგიოგრაფიული კანონი იწესრიგებს თავს ორბელიშვილის ხელით. დავარქვათ ორბელიშვილის მცდელობას ლიტერატურული ნოსტალგია, სულერთია, მასში მაინც საუკეთესოდ არის გამოხატული არქეტიპის ძალა. აქ ხდება არა განახლება, არა რეკონსტრუირება, არამედ ძველთან დაბრუნება, სტერეოტიპის აღდგენა. რაც უფრო დინამიკურია ძველი, მით უფრო სტატიკურია ახალი. მიუხედავად ამისა, მათ აქვს საერთო მიზეზობრივი კავშირი. როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში მთავარ როლს ასრულებს სოციალური დაკვეთა. ქრისტიანული საზოგადოება ორბელიშვილის დროსაც იმ პრობლემის წინაშე დგას, რა პრობლემის წინაშეც იდგა, ვთქვათ, იაკობ ხუცესის ან იოანე საბანისძის დროს. ორივე შემთხვევაში საზოგადოებრივი იდეალი, საზოგადოებრივი მოთხოვნილება დიალექტიკურ კავშირშია ჟანრის არსებობასთან.

გვიანი ფეოდალური ხანის აგიოგრაფიამ მარტო რიტორიკული ხერხების არსენალი კი არ გადაიღო, არამედ გადაიღო იდეაც - ზუსტად გააზრებული ეროვნული იდეა. აი, რა არის მთავარი. აგიოგრაფიაში ობიექტურ ისტორიაზე მეტად იდეის ისტორიაა საძიებელი, ვინაიდან აქ ფაქტი სულიერი დოკუმენტის სტატუსს ატარებს.

იდეა როგორც ისტორიული კლიშე!

ეს არის ლიტერატურული მსოფლმხედველობის საკმაოდ მყარი თეორია. რაც შეეხება პრაქტიკას, ანგარიშგასაწევია ის, რომ კონკრეტული ადამიანები ავალებენ კონკრეტულ ადამიანს, დაწეროს კონკრეტულ ადამიანზე, რომელიც კონკრეტული ძაფებით არის დაკავშირებული სინამდვილესთან, საზოგადოებასთან, ისტორიასთან.

როგორც ზემოთ ითქვა, ადამიანი ისტორიული არსებაა, იგი იმყოფება ისტორიაში და ისტორია იმყოფება ადამიანში. ადამიანს ვერ გამოაცალკევენ ისტორიიდან და ვერც ისტორიას გამოაცალკევენ ადამიანისგან (ზერდიაევი 2002: 21).

პიროვნულ-კონკრეტულისა და ზოგადისტორიულის შეერთებამ შექმნა ათონის ლიტერატურული სკოლა, ქართული კულტურის უდიდესი ქრონოტოპოსი, სადაც ყველაზე თვალსაჩინოდ არის გამოვლენილი ქართული ისტორიული იდეის შინაარსი.

ათონელები თავისებურად ხედავენ ისტორიას, თავისებურად გაიაზრებენ ისტორიულ მოვლენებსა და იმ გარემოს, სადაც უწევთ ცხოვრება და მოღვაწეობა. მათ აქვთ კონკრეტული მიზანი - ათონის სულიერ-კულტურული ტრადიციის დაცვა-შე-

#19

ნარჩუნება - და ყოველგვარ მოვლენას ამ თვალთახედვით უყურებენ. ამიტომ მათ შემოქმედებაში ბიზანტიური რეალიები წარმოგვიდგება გარკვეული ლოკალის სახით, რომლის არეში ექცევა ბევრი ისეთი მოვლენა, რომელიც იმპერიის ისტორიის ქრესტომათიულ ნაწილს წარმოადგენს, ისინი თავს უფლებას აძლევენ გამოტოვონ ისეთი ფაქტები, როგორც ფაქტებსაც ისტორიკოსი არ გამოტოვებდა.

ისტორიზმი, როგორც მოვლენათა დიალექტიკური თანმიმდევრობის გააზრება, ათონელებთან იდეის სახით არის მოცემული. ფაქტებს არ აძლევენ დიდ მნიშვნელობას, მთავარი აქცენტი იდეაზე გადააქვთ. ექსპრესიულ-ემოციური ტენდენციების ნაკადში თავს იჩენს ზნეობრივი, ეროვნული და ფსიქოლოგიური კატეგორიები - ერთგვარი წყალგამყოფი რეალობასა და იდეას შორის. ისტორიული სინამდვილე გადმოცემის ობიექტი კი არ არის, არამედ ფონი იდეის განვითარებისთვის.

როგორც კი დაისმის შეკითხვა, არის თუ არა აგიოგრაფია საისტორიო ჟანრი, მაშინვე პასუხის მოძებნის „რეჟიმზე“ გადავერთვებით ხოლმე. მაგრამ ხომ არ ჯობია, სანამ პასუხს მოვძებნიდეთ, მანამ დავფიქრებელიყავით იმაზე, თუ რა ბადებს ამ შეკითხვას. იქნებ დაეჭვება?! ამიტომ ლოგიკური ხომ არ იქნებოდა, თვით შეკითხვაში მოგვეჩხრიკა პასუხი, უფრო სწორად, შეკითხვა მიგვეჩნია პასუხად?

„არის თუ არა აგიოგრაფია საისტორიო ჟანრი?“ - შეკითხვის ქვეცნობიერი იმპულსი არის იმის დაშვება, რომ შეიძლება აგიოგრაფია არ იყოს საისტორიო ჟანრი. ქვეცნობიერი აღიარებს, რომ

მსგავსების მიუხედავად, განსხვავება არსებითია: აგიოგრაფიული და საისტორიო ჟანრები თავიანთი კანონებით ცხოვრობენ, თავიანთი ჰაერით სუნთქავენ.

რატომ არის, რომ აგიოგრაფიაში ყველაზე აქტიური როლი ენას ენიჭება? რატომ არის სწრაფვა ენობრივი მრავალბმანიანობისკენ, სტილური ავტონომიურობისკენ? რა არის ტექსტის მიზანი და „განზრახვა“? სამივე შეკითხვას ერთი პასუხი აქვს - ენის საკითხი არის მთავარი, ყველაფერი აქედან გამომდინარეობს და ყველაფერი აქეთ მიედინება. ენის მხატვრულობა აგიოგრაფიის ბელეტრისტული კანონია.

მხატვრულ კომპონენტებს სხვა ხასიათი აქვს აგიოგრაფიაში და სხვა - ისტორიაში. პირველ შემთხვევაში ის საერთო-სისტემური მოვლენაა, მეორეში კი - ინდივიდუალურ-ფორმალური. სხვადასხვა ცნებებია მხატვრულობის ისტორიზმი და ისტორიზმის მხატვრულობა. მხატვრულ წარმოსახვაში ხდება ისტორიის, ენის, ტრადიციის, იდეოლოგიის, კონკრეტული თემისა და თვით ავტორის კონსტრუირება (ეკო 2004: 19), ისტორია კი ყველა ამ ცნების ეპისტემოლოგიური ჯამია. სწორედ ეპისტემოლოგიური თვალსაზრისით, მხატვრული ნაწარმოები არის მეტაფორა (ეკო 2004: 177), ისტორია კი - დოკუმენტი.

ისტორიის თხრობა ქრონოლოგიურ ძაფს მიჰყვება, აგიოგრაფიისა - სიუჟეტს. თხრობის კონსტრუქციას თუ პირობთად ასე დავყოფთ: მოვლენა - იდეა, ისტორიისთვის მთავარი იქნება მოვლენა, აგიოგრაფიისთვის - იდეა.

აგიოგრაფიაში გარეგნულად მართლაც შეინიშნება „ისტორიზმის დიქტატურა“, მაგრამ ეს ვერ ზღუდავს ნაწარმოების შინაგან თავისუფლებას, იდეური ხაზი უცვლელია. რატომ? შეკითხვის დასმა სრულიად ზედმეტია, ვინაიდან ყველაფერი ისედაც ცხადია. ბოლოსდაბოლოს, აგიოგრაფია არის წმინდანთა ცხოვრების აღწერა, თხრობა რელიგიური იდეის შესახებ, ისტორიოგრაფია კი - ისტორიის აღწერა, თხრობა მოვლენათა შესახებ.

#20

დამოწმებანი

ბერდიაევი 2002: Бердяев Н.Смысл истории, новое средневековье. М.: Канон+, 2002.

დერიდა 2000: Деррида Ж. Письмо и различие. М.: Академический проект, 2000.

ეკო 2004: Эко У. Открытое произведени., Санкт-Петербург: Академический проект. 2004.

ვენ 2003: Вен П. Как пишут историю. Опыт эпистемологии. М.: Научный мир, 2003.

ლოტმანი 2000: Лотман Ю. Семиосфера. Санкт-Петербург: Искусство - СПб, 2000.

რიკიორი 2004: Рикёр П. Память, история, забвение. М.: изд. гуманитарной литературы, 2004.

ჯავახიშვილი 1945: ჯავახიშვილი ი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. თბ.: 1945.

Ivane Amirkhanashvili

Hagiography and Composition of History

Summary

Is hagiography the historical genre or not? In order to answer to this question we need to define what is history and what is hagiography and how do they correlate with the fiction.

The artificial components have various characters in hagiography and in history. In the first case it's the general, system phenomenon, in the other case it's individual and formal. Historical story follows the chronological line, hagiographical one follows the plot. We conventionally divide the story into phenomenon and idea, while the idea will be most important in hagiography.

Outwardly we can really see the "dictatorship of history" in hagiography, but it doesn't infringe internal freedom of the literary working, ideological line is the same. Why? Finally, hagiography is the description of saints life, story about the religion idea and historiography is the description of history, narration about occurrences.